महर्षिपाणिनिसंस्कृतवैदिकविश्वविद्यालयः
देवासमार्गः, उज्जैनम् (म.प्र.) 456010

चतुर्थवर्षः
शास्त्री–शिक्षाशास्त्री एकीकृतपाठ्यक्रमः
वार्षिकपरीक्षापाठ्यक्रमः
C.B.C.S.
(विकल्पाधारितक्रेडिटप्रणाली)
2024-25

शिक्षाशास्त्रविभागः
महर्षिपाणिनिसंस्कृतवैदिकविश्वविद्यालयः, देवासमार्गः, उज्जैनम् (म.प्र)

अणुसङ्केतः - regpsvvmp@rediffmail.com,
अन्तर्जालपुटम्- www.mpsvv.ac.in

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) एकीकृतपाठ्यक्रमः

वार्षिकपरीक्षापाठ्यक्रमः

सत्र 2025-2026

<table>
<tr><td colspan="3">पाठ्यक्रमस्वरूपम्</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>विषयपत्रम्/
प्रश्नपत्रम्</td><td colspan="2">विषयः</td><td>पूर्णांकाः</td><td>केडिट्</td></tr>
<tr><td colspan="3">चतुर्थवर्षस्य कृते</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>प्रथमपत्रम्</td><td colspan="2">शिक्षाशास्त्रम् –(शिक्षायां नवीनप्रवृत्तयः)</td><td>100</td><td>6</td></tr>
<tr><td>द्वितीयपत्रम्</td><td colspan="2">शिक्षाशास्त्रम् – (शास्त्रशिक्षणम्/ संस्कृतशिक्षणम्)</td><td>100</td><td>6</td></tr>
<tr><td>तृतीयपत्रम्</td><td colspan="2">वैकल्पिकविषयः – (आधुनिकविषयशिक्षणम्-
हिन्दीशिक्षणम्/आङ्ग्लशिक्षणम्/ सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्)</td><td>100</td><td>6</td></tr>
<tr><td>चतुर्थपत्रम्</td><td colspan="2">विशिष्टपत्रम् (एकं पत्रं चेतव्यम्)
1. मूल्यशिक्षा मानवाधिकारश्च
2. पर्यावरणशिक्षा
3. मार्गदर्शनं परामर्शश्च
4. समावेशितशिक्षा</td><td>100</td><td>6</td></tr>
<tr><td rowspan="4">प्रायोगिकम्</td><td rowspan="2">प्रशिक्षुताभाग-I
शिक्षणप्रशिक्षणम्
(TEACHING
PRACTICE)</td><td>संस्कृतशिक्षणम्</td><td>100</td><td>4</td></tr>
<tr><td>आधुनिकभाषा/
आधुनिकविषयशिक्षणम् -
(हिन्दीशिक्षणम्/आङ्ग्लशिक्षणम्/
सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्)</td><td>100</td><td>4</td></tr>
<tr><td colspan="2">प्रशिक्षुताभाग-II</td><td>100</td><td>4</td></tr>
<tr><td colspan="2">शिक्षामनोविज्ञानम्</td><td>100</td><td>4</td></tr>
</table>

शिक्षकप्रशिक्षणविवरणम्

चतुर्थवर्षस्य प्रायोगिककार्यम् शिक्षकप्रशिक्षणविवरणम्		
आन्तरिकबाह्यञ्च मूल्याङ्कनम् -		400 अङ्काः
प्रशिक्षुताभाग-I **शिक्षणप्रशिक्षणम्** **(TEACHING PRACTICE)**	1 **संस्कृतशिक्षणम् -** ● पाठयोजना (बाह्यमूल्याङ्कनम्) 50 अङ्काः ● पाठयोजना (20) आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (16 सप्ताहाः) 10 अङ्काः ● शिक्षणोपकरणानि 10 अङ्काः ● शिक्षणाभ्यसः कालस्य अवधिमूल्याङ्कनम् 30 अङ्काः ➢ उपस्थितिः(नियमितता) 15 अङ्काः ➢ अनुशासनम् 05 अङ्काः ➢ विद्यालयीयविविधकार्यक्रमेषु सहभागितायाः प्रतिवेदनम् 10 अङ्काः	100
	2 **आधुनिकभाषा/ आधुनिकविषयशिक्षणम्** ❖ **हिन्दीशिक्षणम्/आङ्ग्लशिक्षणम्/सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्** ● पाठयोजना (बाह्यमूल्याङ्कनम्) 50 अङ्काः ● पाठयोजना (20) आन्तरिकमूल्याङ्कनम् (16 सप्ताहाः) 10 अङ्काः ● शिक्षणोपकरणानि 10 अङ्काः ● शिक्षणाभ्यसः कालस्य अवधिमूल्याङ्कनम् 30 अङ्काः ➢ उपस्थितिः(नियमितता) 15 अङ्काः ➢ अनुशासनम् 05 अङ्काः ➢ विद्यालयीयविविधकार्यक्रमेषु सहभागितायाः प्रतिवेदनम् 10 अङ्काः	100
प्रशिक्षुता (द्वितीयभागः)	● शिक्षणस्यावलोकनम् 25 अङ्काः ● व्यष्टि अध्ययनम् 25 अङ्काः ● समीक्षापाठयोजना ➢ संस्कृतशिक्षणम् 25 अङ्काः (प्रशिक्षुतायां 20 पाठाः पाठयोजनानुगुणं पाठनीयाः, तत्र समीक्षापाठद्वयं निरीक्षणीयम्) ➢ आधुनिकविषय/भाषाशिक्षणस्य अभ्यासपाठः 25 अङ्काः (प्रशिक्षुतायां 20 पाठाः पाठयोजनानुगुणं पाठनीयाः, तत्र समीक्षापाठद्वयं निरीक्षणीयम्)	100
प्रायोगिकशिक्षामनोविज्ञानम् – (व्यक्तित्वपरीक्षणम्) 1. अभिलेखः 60 अङ्काः		

• TAT परीक्षणम् 20 अङ्काः • रोर्शामसिपरीक्षणम् 20 अङ्काः • साहचर्यपरीक्षणम् – शब्दसाहचर्य निरन्तरसाहचर्य 20 अङ्काः 2. वाक्परीक्षा 40 अङ्काः	100

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) चतुर्थवर्षस्य परीक्षायोजना -

1. शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) परीक्षायां प्रश्नपत्राणां माध्यमं संस्कृतं भविष्यति।
2. शास्त्री शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) परीक्षायां प्रतिवर्षम् उत्तीर्णतायै 33% अङ्काः निर्धारिताः।
3. आन्तरिकमूल्याङ्कने सैद्धान्तिकपरीक्षायां च पृथक-पृथक उत्तीर्णता आवश्यकी।
4. आन्तरिकमूल्याङ्कने उत्तीर्णः एव सैद्धान्तिकपरीक्षायां सम्मेलितुमर्हः।

प्रश्नपत्र निर्माणयोजना -

सामान्यतया प्रतिप्रश्नपत्रं निम्नानुसारं त्रिविधाः प्रश्नाः भविष्यन्ति। तत्र प्रतिप्रश्नं एको विकल्पोऽनिवार्यः।

नियमितच्छात्राणां कृते		
1.	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x 1 = 05
2.	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x 3 = 15
3.	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x 10 = 50
	योगः	= 70
आन्तरिक मूल्याङ्कनम्		30
महायोगः		100

श्रेणिनिर्धारणम्

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) परीक्षायां सर्वेष्वपि वर्षेषु प्राप्ताङ्कानां योगाधारेण निम्नलिखितरूपेण श्रेणिनिर्धारणं भविष्यति -

1. 60 प्रतिशतम्, ततो वा अधिकाङ्कानां च प्राप्त्या प्रथमश्रेणिनिर्धारणम्।
2. 45 प्रतिशतम् ततो वा अधिकाङ्कानां किन्तु 60 प्रतिशतम् अङ्केभ्यो न्यूनङ्कानां प्राप्त्या च द्वितीय श्रेणिनिर्धारणम्।
3. 33 प्रतिशतम् ततो वा अधिकाङ्कानां किन्तु 45 प्रतिशतम् अङ्केभ्यो न्यूनङ्कानां प्राप्त्या च तृतीयश्रेणिनिर्धारणम्।

उपस्थितिः

NCTE नियमानुसारं प्रतिसत्रं सैद्धान्तिकपत्रेषु 80%, प्रायोगिककार्येषु- 90%, उपस्थितिः च सर्वथा अनिवार्या। अत्र अन्यः कोऽपि अवकाशः अनुमतो न भविष्यति।

अवधातव्यम्

1. शिक्षण-परीक्षयोः माध्यमभाषा संस्कृतम् एव।
2. प्रत्येक सत्रे सैद्धान्तिकपत्राणां परीक्षार्थं त्रिघण्टात्मकः कालावधिः निश्चितः।

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः – प्रथमः

शिक्षायां नवीनप्रवृत्तयः

पूर्णाङ्काः 100

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- पाठ्यक्रमविकासविषये परिचिताः भवेयुः।
- संसाधनानां निर्माणार्थं विविध-अङ्कीय-प्रौद्योगिकीनां उपयोगार्थं च समर्थाः भवेयुः।
- छात्राणां सृजनशीलतां वर्धयितुं सूचनाप्रौद्योगिकीयाः भूमिकां अवगन्तुं च।,
- सूचनाप्रौद्योगिकी-उपयोगेन सह सम्बद्धानां सामाजिक-आर्थिक-नैतिक-विषयेषु चर्चां कर्तुं समर्थाः भवेयुः।
- शिक्षायां शारीरिकस्वास्थ्यस्य भूमिका ज्ञातुं शक्नुवन्ति।

	शिक्षायां नवीनप्रवृत्तयः	**हराः (90)**
एककः 1	**पाठ्यक्रमनियोजनं विकासश्च**	**18**
	• Concept and meaning of curriculum; different perspectives of curriculum; need for curriculum in schools. • **पाठ्यक्रमस्य अर्थावधारणा-विविधदृष्टयः; विद्यालयेषु पाठ्यक्रमस्य आवश्यकता च।** • Types of curriculum: subject-centered, activity-centered, environmental centered, and community-centered and their relevance • **पाठ्यक्रमस्य प्रकाराः :- विषयकेन्द्रितः, गतिविधिकेन्द्रितः, पर्यावरणकेन्द्रितः, समुदायकेन्द्रितः तथा च तेषां प्रासङ्गिकता।** • Understanding shifts in approach to curriculum. Formulating aims and objectives – (general, specific -subject wise and level wise) • **पाठ्यक्रमदृष्टिकोणेपरिवर्तनस्य अवगमः। उद्देश्यानां च लक्ष्याणां च रूपरेखा निर्माणम्– (सामान्यं, विशिष्टं – विषयानुसारं स्तरानुसारञ्च)।** • Concerns for developing the Curriculum - structure and nature of discipline; socio–cultural aspects and aspirations of society; value transitions, social efficiency and needs, environmental concerns, gender concerns, inclusiveness, technological advancement. • **पाठ्यक्रमविकासस्य चिन्तनम्** अनुशासनस्य संरचना प्रकृतिश्च; समाजस्य सामाजिक-सांस्कृतिक-पक्षाः आकांक्षाश्च; मूल्यहस्तान्तरणम्, सामाजिक-दक्षता आवश्यकताश्च; पर्यावरणचिन्तनम्, लैङ्गिकचिन्तनम्, समावेशिता, प्रौद्योगिकी-उन्नतिश्च। • Operationalizing curriculum into learning situations - Planning	

	and converting curriculum into syllabus and curriculum engagement activities. Curriculum engagement activities, Role of school at Regional, State and National level for implementation. • **पाठ्यक्रमस्य शिक्षणस्थितौ क्रियान्वयनम् - पाठ्यक्रमस्य योजनां कृत्वा पाठ्यक्रमसङ्गतिक्रियाकलापयोः परिवर्तनं च। पाठ्यक्रमसङ्गतिक्रियाकलापाः कार्यान्वयनार्थं क्षेत्रीय-राज्य-राष्ट्रीय-स्तरस्य विद्यालयस्य भूमिका।**	
एककः 2	**शिक्षायाम् उदीयमानप्रौद्योगिकयः**	**18**
	• Emerging trends in Technology in Education. • शिक्षायां प्रौद्योगिक्याः उदयमानप्रवृत्तयः। • Approaches of integration of Technology in teaching and learning. • शिक्षणाध्ययनयोः प्रौद्योगिक्याः एकीकरणस्य दृष्टिकोणाः। • Hardware and Software: meaning, difference and types. Application software- meaning and types. • यन्त्रांशः तन्त्रांशश्च : अर्थः, भेदः प्रकाराश्च। अनुप्रयोगतन्त्रांशस्य अर्थः प्रकाराश्च। • E-content: concept, principles, models, and stages. Multimedia tools: Editing Tools (Audio, Video and Graphics), Screen casting, Basics of animation tools and creating and use of interactive media. • ई-सामग्री : अवधारणा, सिद्धान्ताः, प्रतिकृति, सोपानानि च। बहुमाध्यमसाधनानि : सम्पादनसाधनानि (श्रव्यम्, दृश्यश्रव्यम्, तथा ग्राफिक्स), स्क्रीनकास्टिंग, एनिमेशनसाधनानां मूलभूतविषयाणि तथा च अन्तरक्रियाशीलमाध्यमानां निर्माणं उपयोगश्च। • Social networking : Blog and micro blog – reflective journal and other educational applications. Wiki, YouTube, TED,– collaborative authoring and projects. Social media sharing – video, presentations, audio (podcasts), graphics, and text. • सामाजिकजालसंयोजनम् ब्लॉग् तथा सूक्ष्मब्लॉग्- चिन्तनात्मकदैनन्दिनी, शिक्षणविषयकः तन्त्रांशः – विकीपृष्ठनिर्माणम्, यूट्यूब-चलचित्रनिर्माणम्, TED वार्ता - सहलेखनं परियोजनाः च। सामाजिकमाध्यमविनिमयः – चलचित्राणि, प्रस्तुतयः, श्रव्यसामग्री, चित्राणि पाठ्यवस्तुः।	
एककः 3	**शिक्षायां प्रौद्योगिक्याः एकीकरणम्**	**18**
	• Need and importance of digital Literacy • अङ्कीय-साक्षरतायाः आवश्यकता, महत्त्वञ्च। • Relationship between technology, culture and learning	

	• प्रविधेः, संस्कृतेः अधिगमश्च सम्बन्धः । • Technology and pedagogy. TPCK • प्रविधिः शिक्षाशास्त्रञ्च । TPCK • Electronic assessment portfolio – concept, types, e-portfolio tools –Mahara. Online and offline assessment tools– rubrics, survey tools, puzzle makers, test generators, reflective journal, question bank • विद्युत्-मूल्याङ्कन-पोर्टफोलियोः – धारणा, प्रकाराः, ई- पोर्टफोलियोः उपकरणानि-महारा। अन्तर्जाल-वर्त्तीः, प्रत्यक्षश्च मूल्याङ्कनोपकरणानि- रूब्रिक्स्, सर्वेक्षण-उपकरणानि, प्रहेलिका-निर्मातारः, परीक्षण-स्रष्टारः, पराविमर्श-पत्रिका, प्रश्नकोशश्च ।	
एककः 4	**शिक्षणे नूतनायामाः**	**18**
	• Meaning, Concept & Types of New Dimentions in Education • शिक्षणे नूतनायामस्य अर्थः, सम्प्रतयः, अवधारणा, प्रकाराश्च । • Meaning of Special Education, Objectives, Area & Importance. • विशिष्टशिक्षायाः अर्थः, उद्देश्यानि, क्षेत्रम्, महत्तम् । • Meaning of Inclusive Education, Need and Importance. • समावेशितशिक्षायाः अर्थः, आवश्यकता महत्तमञ्च । • Meaning of Distance Education, Objective, Importance, Types. • दूरस्तशिक्षायाः अर्थः, उद्देश्यानि, विशेषता, आधारभूततत्त्वानि, प्रकाराश्च । • Adult Education, Continuing Education, Lifelong Education, Meaning, Nature, Objects & Importance. Institution Involved in these Education. • प्रौढशिक्षा, सततशिक्षा, आजीवनशिक्षा, अर्थः, प्रकृति, उद्देश्यानि, महत्तञ्च । एताषां शिक्षायां सम्मिलितसंस्था ।	
एककः 5	**शिक्षायां स्वस्थता, क्रिडापोषणञ्च**	**18**
	• Meaning of sports, importance of sports, types of sports, Different stages of sports • क्रीडायाः अर्थः, महत्त्वं, प्रकाराः, विभिन्नसोपानानि च । • Sports for children with disabilities and inclusion. • विकलाङ्गबालकानां कृते क्रीडा तथा समावेशनञ्च । • Meaning and importance of Physical fitness, components of physical fitness, Muscular Strength, Endurance, Flexibility, Body Composition, Cardiovascular Endurance, importance of healthy	

	lifestyle. • शारीरिकस्वास्थस्य अर्थः महत्त्वं, घटकाः, पेशीबलम्, सहनशीलता, नमनीयता, शरीरसंरचना, हृदयवाहिन्याः सहनशीलता, स्वास्थ्यकरजीवनशैल्याः महत्त्वञ्च । • Meaning of nutrition, types of nutrition, importance of nutrition, need of nutrition, methods for teaching nutrition. • पोषणस्य अर्थः, प्रकाराः, महत्त्वम्, आवश्यकताश्च, पोषणशिक्षणस्य पद्धतयः । • Education Relation between Sports, Physical Fitness, Nutrition • शिक्षा-क्रीड़ा, शारीरिकस्वास्थ्यं, पोषणञ्च सम्बन्धः ।	
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. शिक्षाक्षेत्रे प्रौद्योगिक्याः भूमिका लेखनीयम् । 2. शिक्षायां स्वस्थता, क्रिडापोषणञ्च कथं भूमिकां निर्वहति लेखनम् । 3. शिक्षणे नूतनायामाणां परिचयप्रदानम् ।		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		
1. Tyler, Ralph. W : Basic Principles of Curriculum & Instruction, The University of Chicago press, California,2013. 2. **Aggarwal J. C. : Curriculum Development- Planning and Instruction, Doaba Publication** 3. **Information Resources Management Association. (2011).Instructional Design: Concepts, Methodologies, Tools and Applications: 3** 4. **Kumar Ravindra : Educational Technology & ICT, True Sign Publishing House 2023** 5. **Mangal S.K. : शिक्षा प्रौद्योगिकी, Arya Book Depot, New Delhi, 2000** 6. **सन्तोष मित्तलः, शैक्षिक तकनीकी एवं कक्षा-कक्ष प्रबन्ध, राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी जयपुर**		

अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x **1** = **05**
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x **3** = **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x **10** = **50**
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		30
महायोगः		**100**

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए. बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः –द्वितीयः

संस्कृतशिक्षणम् पूर्णाङ्काः 100

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- संस्कृतभाषायाः विकासस्य सांस्कृतिकपरिवेशस्य च अवगमने समर्थाः स्युः।
- माध्यमिकस्तरस्य पाठ्यचर्या संस्कृतस्य स्थाननिर्धारण क्षमाः स्युः।
- माध्यमिकस्तरे संस्कृतपाठ्यपुस्तकानाम् अध्ययने विश्लेषणे व योग्यतां प्राप्नुयुः।
- संस्कृतशिक्षणस्य सिद्धान्तानां सूत्राणाञ्च अवगमने प्रयोगे च सामर्थ्यं प्राप्नुयुः।
- संस्कृतशिक्षणस्य विधीनान् उपागमानाञ्च अवगमने प्रयोगे च सामर्थ्यं प्राप्नुयुः।
- विविधपाठयोजनानाम् अवगमने निर्माणे च योग्याः स्युः।
- संस्कृतशिक्षणकौशलानामभ्यासे समर्थाः भवेयुः।
- विविधशिक्षणोपकरणानां निर्माणे प्रयोगे च प्रबुद्धाः भवेयुः। मूल्याङ्कनोपकरणानां निर्माणे प्रयोगे च दक्षाः भवेयुः।

	संस्कृतशिक्षणम्	**हराः (90)**
एककः 1	**संस्कृतशिक्षणं शिक्षणोदेश्यानि च**	**18**
	• संस्कृतस्य भाषावैज्ञानिकं स्वरूपम्, ऐतिहासिकं सांस्कृतिकं महत्त्वम् च। • आधुनिक भारते संस्कृत शिक्षणस्य आवश्यकता, • पाठयचर्यायां संस्कृतस्य स्थानं प्रभावश्च। • संस्कृतशिक्षकः- व्यक्तित्वम उत्तरदायित्वश्च। • पारम्परिकधारायां आधुनिकधारायाञ्च विविधस्तरेषु संस्कतशिक्षणस्योदेश्यानि।	
एककः 2	**भाषाकौशलानि**	**18**
	• श्रवणम उच्चारणं च-महत्त्वं,स्थानप्रयत्नयोः ज्ञानम् • वाचनं लेखनं च- महत्त्वं, वर्ण-पद-वाक्यानां बोधः च। • श्रवणकौशलम् -प्रकाराः संवर्धनोपायाश्च। • उच्चारणप्रशिक्षणम- भाषाप्रयोगशाला, ध्वनिमुद्रणम्, वैयक्तिकसामूहिकाभ्यासः • उच्चारणदोषाः तन्निवारणोपायाश्च। • वाचनकौशलम् - प्रशिक्षणोपायाः वर्ण-पद-पदसमुच्चय- वाक्य-कथाकथनविधीनां सन्दर्भे सस्वरवाचनं मौनवाचनं च। • लेखनकौशलम् - नियमाः, प्रकाराः(श्रुतलेखनं,दृष्टलेखनं वा), लेखनदोषाणां, निवारणोपायाश्च।	
एककः 3	**संस्कृतस्य प्रचार-प्रसाराभिकरणानां परिचयः पाठयसहगामिक्रियाश्च**	**18**

	• भाषाकौषलानां विकासाय उपयुक्ताः पाठयसहगामिक्रियाः-वादविवादः,वाक्स्पर्धा, अक्षरश्लोकी, निबन्धलेखनम, संगोष्ठी, कथालेखनम, समस्यापूर्ति, गानम्, विनोदकणिका, प्रहेलिका, कथाकथनम्, प्रदर्षिनी, स्फूर्तिस्पर्धा, विद्यालयपत्रिका, भाषाक्रीडाश्च । • शब्दरूपाणां , धातुरूपाणां श्लोकानां कण्ठस्थीकरणस्य महत्त्वम्, उपायाश्च । • संस्कृतस्य प्रचार-प्रसाराभिकरणानां परिचयः- • शासकीयाभिकरणानि- राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम , संस्कृत अकादमी, संस्कृतनिदेषालया, संस्कृतविष्वविद्यालयाः च, • शासकीयेतराभिकरणानि-संस्कृतप्रचारे संलग्ना, संस्था, संस्कृतपत्र-पत्रिकाः संचारमाध्यमानि च ।	
एककः 4	**व्याकरणशास्त्रशिक्षणम्**	**18**
	• व्याकरणशास्त्रशिक्षणविधयः । • पठनलेखनभाषणउच्चारणशिक्षणम् । • सन्धिसमासयोः शिक्षणम् । • कारकशिक्षणम् । • व्याकरण शिक्षणे शिक्षणोपकरणानां निर्माणं प्रयोगश्च	
एककः 5	**साहित्यशास्त्रशिक्षणम्**	**18**
	• साहित्यषास्त्रशिक्षणविधयः । • पद्य-गद्य-कथा-नाटक शिक्षणम् • छन्दसः शिक्षणम् । • अलङ्कारशिक्षणम् । • व्याकरण शिक्षणे शिक्षणोपकरणानां निर्माणं प्रयोगश्च	
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. सामूहिकचर्चा - आधुनिकसंस्कतशिक्षाषास्त्रिणां विचारान अधिकृत्य । 2. कस्याप्येकस्य संस्कृत विष्वविद्यालयस्य वृत्तलेखनम । 3. एकस्य प्रेरणास्पदाधुनिकसंस्कृतशिक्षाषास्त्रिणः जीवनवृत्तलेखनम । 4. अलङ्काराणां कण्ठस्थीकरणम् 5. शिक्षणोपकरणानां निर्माणम्		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		
1. संन्तोष मित्तल ; संस्कृतशिक्षणम् , नवचेतना पब्लिकेशन्स ,जयपुरम् 2. आजाद मिश्रः ; संस्कृतभाषाशिक्षणम् ,मध्यप्रदेशसंस्कृतबोर्ड ,मध्यप्रदेशः		

3. रघुनाथ सफाया ; संस्कृत शिक्षण ,हरियाणा ग्रन्थ अकादमी , 4. विश्वासः ;कौशलबोधिनी , संस्कृत भारती, दिल्ली 5. वाई.एस. रमेशः , साहित्यशिक्षणविधिः ,हंसा प्रकाशन, जयपुर 6. प्रभा देवी चौधरी , साहित्यशिक्षणम् , भोपाल परिसर भोपाल 7. लक्ष्मीनिवास पाण्डेयः, संस्कृतकाव्यशिक्षणम्, श्रीलक्ष्मीसरस्वतीप्रकाशन , वाराणसी। 8. उदय शङ्कर झा, साहित्य शिक्षणम् (शास्त्रशिक्षणसहितम्) चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम् वाराणसी।	

अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

नियमितच्छात्राणां कृते		
1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x **1** = 10
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x **3** = **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x **10** = 50
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
महायोगः		**100**

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए. बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

आधुनिकविषयः

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः –तृतीयः

हिन्दी शिक्षण पूर्णाङ्काः 100

उद्देश्य-

इस पाठ्यक्रम के अध्ययनोपरान्त छात्राध्यापक

- मातृभाषा के रूप में हिन्दी भाषा की प्रगति से परिचित हो सकेंगे।
- भाषा कौशलों के प्रयोग में सक्षम हो सकेंगे।
- हिन्दी साहित्य की विभिन्न विधाओं के शिक्षण का ज्ञान प्राप्त करेंगे।
- हिन्दी भाषा की पाठ्यपुस्तकों की समीक्षा करने में समर्थ बनेंगे।
- दृश्यश्रव्य सामग्री के प्रयोग द्वारा हिन्दी शिक्षण को रुचिकर बना सकेंगे।
- भाषा के विभिन्न नवाचारों के आधार पर पाठयोजना बनाने में समर्थ होंगे।
- हिन्दी भाषा एवं साहित्य के प्रति जागरुक बनेंगे।
- आदर्श हिन्दी शिक्षक के रूप में दक्षता प्राप्त करेंगे।

	हिन्दी शिक्षण	**होराः (90)**
एककः 1	**हिन्दी भाषा एवं कौशल**	**18**
	• भाषा अर्थ, महत्त्व, मानक भाषा एवं मातृभाषा भाषा के विविध रूप राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा, प्रादेशिक भाषा, सांस्कृतिक भाषा, अन्तर्राष्ट्रिय भाषा एवं विदेषी भाषा। • हिन्दी भाषा का उद्गम तथा विकास भाषा की प्रकृति एवं विषेशतायें, भारतीय भाषाओं का हिन्दी के साथ सम्बन्ध। • प्राथमिक स्तर पर भाषायी पाठ्यक्रम, • माध्यमिक स्तर पर भाषायी कार्यक्रम । • हिन्दी शिक्षण के उद्देश्य, द्वितीय भाषा के रूप में भाषा शिक्षण के उद्देश्य, हिन्दी शिक्षण के सामान्य उद्देश्य एवं शिक्षणसूत्र। • भाषा कौशलों का महत्त्व, श्रवण कौशल उद्देश्य तथा विधियां • पठनकौशल पठन का महत्त्व, पठन के रूप सस्वर वाचन तथा मौनवाचन। • लेखन कौशल लेखन कौशल का अर्थ उद्देश्य विधि सुलेख, अनुलेख, प्रतिलेख तथा श्रुतलेख।	
एककः 2	**गद्य, कविता, व्याकरण तथा नाटक शिक्षण तथा मूल्यांकन**	**18**
	• गद्य की परिभाषा एवं महत्त्व गद्य पाठ के प्रकार, उद्देश्य, विधियां गद्य शिक्षण की	

	पाठ्योजना • कविता की परिभाषा, कविता शिक्षण का महत्त्व उद्देश्य तथा विधिया कविता शिक्षण की पाठ्योजना । • व्याकरण का अर्थ तथा परिभाषाएं, उददेश्य तथा विधियां व्याकरण शिक्षण की पाठ्योजना। • नाटक शिक्षण का अर्थ परिभाषायें उददेश्य तथा शिक्षण की विधियां नाटक शिक्षण की पाठ्योजना । • भाषा शिक्षण में शिक्षण उपकरण।	
एककः 3	• **हिन्दी पाठ्यपुस्तक एवं हिन्दी शिक्षक**	**18**
	• पाठ्यपुस्तक की ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, पाठ्यपुस्तक का महत्त्व • हिन्दी के पाठ्यपुस्तकों के बाह्य एवं आन्तरिक गुण • पाठ्यपुस्तक निर्माण के सिद्धान्त। • हिन्दी शिक्षक- विषेशताएं एवं उसके विशेष दायित्व।	
एककः 4	**पाठ्योजना निर्माण एवं दृश्य श्रव्य सामग्री**	**18**
	• पाठ्योजना की परिभाषायें, पाठ्योजना की आवश्यकता, उत्तमपाठ्योजना के गुण हिन्दी भाषा की विविध विद्याओं की पाठ्योजना • पाठ्योजना निर्माण करते समय सावधानियां। पाठ्योजना की सीमाएं • दृश्य श्रव्य सामग्री का अर्थ, परिभाषा एवं प्रकार श्रव्य सामग्री दृश्यसामग्री दृश्य-श्रव्य सामग्री। • हिन्दी शिक्षण में दृश्य श्रव्य साधनों के उद्देश्य एवं उनका महत्त्व	
एककः 5	**हिन्दी का प्रचार-प्रसार**	**18**
	• हिन्दी के उन्नयन में सरकारी, गैर सरकारी एवं साहित्यिक संगठनों की भूमिका। • राष्ट्रीय शैक्षिक अनुसंधान एवं प्रशिक्षण परिषद • केन्द्रीय निदेशालय केन्द्रीय हिन्दी संस्थान, साहित्य अकादमी • हिन्दी के प्रसिद्ध दैनिक पत्र, पाक्षिक पत्र, मासिक पत्र एवं स्तरीयपत्रिकाएँ।	
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शा:- 1. माध्यमिक स्तरीय एक हिन्दी पाठ्यपुस्तक का पाठ्यवस्तु विश्लेषण 2. हिन्दी के क्षेत्र में कार्य कर रहे किसी भी एक संस्था या संघटन का संक्षिप्त प्रगति विवरण प्रस्तुति। 3. वैश्वीकरण एवं हिन्दी विषय पर एक चर्चा सत्र का आयोजन। 4. उच्चारण शुद्धता की दृष्टि से एक उपचारात्मक एवं निदानात्मक कार्ययोजना का निर्माण		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		

1. रामशकल पाण्डेय हिन्दी शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर आगरा 2. रघुनाथ सफाया हिन्दी शिक्षण विधि हरियाणा ग्रन्थ अकादमी, 3. भोलानाथ तिवारी भाषाविज्ञान, चौखम्बा प्रकाशन वाराणसी	

अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

नियमितच्छात्राणां कृते		
1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x **1** = **05**
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x **3** = **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x **10** = 50
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
	महायोगः	**100**

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए. बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

आधुनिकविषयः

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः –तृतीय

Teaching of English पूर्णाङ्काः 100

Objectives -

On Completion of this Course the Pupil Teacher-

- will be able to: Understand the importance of English language.
- Understand the features of language learning.
- Acquire and apply the language teaching skills. Teach Grammar & Vocabulary acquisition efficiently.
- Acquaint with the evaluation methods of English language teaching.

	Teaching of English	**हराः (90)**
एककः 1	**Objectives of Teaching English and the English teacher**	**18**
	• English in India. • English in Indian Education • English as a Second Language and as a foreign language. • Role of English Teacher,Qualities of good English teacher • Responsibilities of an English Teacher organization of curricular activities Essay, Elocution, debate & Drama Word –games and Quiz.	
एककः 2	**Language Learning and Teaching language skills**	**18**
	• Features of Language . Factors affecting language Learning • Phonetics- The English phonetics symbols- An Introduction – vowels , diphthongs and consonants. • Use of Dictionary in pronunciation. • Development of four basic skills –Listening, Speaking, reading and Writing. • Teaching reference skills (Dictionaries, Thesaurus and Encyclopedias)	
एककः 3	**Approaches Methods and Techniques of Teaching**	**18**
	• Learning of English Approaches to Teaching English • Oral Approach, Structural approach, Communicative approach • Methods of Teaching English-Text book method, Grammar Translation method, Direct Method • Techniques of Teaching English-Story telling, Dramatization, Principles of teaching English, Maxims of teaching English	

एककः 4	**Planning English Language Teaching and Evaluation**	18
	• Objectives of Teaching Prose, Poetry, Supplementary Reader, Grammar and Composition to secondary school students. • Lesson plans to teach Prose, Poetry, Grammar &Composition to Secondary School Students. • Concept and process of evaluation and bloom's taxonomy. • Tools of evaluation, preparing test itmes and blue print. • Analysis and inter pretation of scores.	
एककः 5	**Audio Visual Aids**	18
	• Principles of Selection • Types of Audio Visul Aids and its Appropriate uses. • Language Laboratory. • Power Point Presentation	
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. Group Discussion-on four Basic skills i.e.(L-S-R-W) 2. Assignment Work 3. Teaching Techniques 4. Evaluation Methods 5. Preparation of lesson Plan. 6. Pilot Study of Std English Text Book with a brief report.		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		
1. Pramila Dubey; Teaching of English , ShikshaPrakshan Jaipur 2. Abha Rani Bisht; Teaching English In India , Vinod PustakMandir Agra		

अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

नियमितच्छात्राणां कृते		
1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x **1** = **05**
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x **3** = **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x **10** = 50
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
महायोगः		**100**

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए. बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

आधुनिकविषयः

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः –तृतीय

सामाजिकविज्ञानशिक्षणम् पूर्णाङ्काः 100

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- पृथग्विषयरूपेण समवेतविषयरूपेण वा सामाजिक विज्ञानस्य अधिगममहत्त्वम् अवगच्छेयुः।
- सामाजिक विज्ञानस्य कक्षाशिक्षणस्य कृते आवश्यक कौशलानि अवाप्नुयुः।
- समाजिक विज्ञानस्य आधुनिक शिक्षणपद्धतीनां प्रयोगान् अभिजानीयुः।
- अनुदेशनस्य कृते पूर्णयोजनायाः विकासने समर्थाः भवेयुः।
- पाठ्यक्रमसहगामिक्रिणामायोजनस्य सामाजिकस्रोतांसि परिचिनुयुः।

	सामाजिकविज्ञानशिक्षणम्	**हराः (90)**
एककः 1	**विद्यालयीय विषयरूपेण सामाजिक विज्ञानस्य सम्प्रत्ययः**	**18**
	• सामाजिकविज्ञानशिक्षणस्य आवष्यकतायाः निर्धारणम। • सामाजिकविज्ञानस्य सम्प्रत्ययः, अस्य अन्येभ्यः सामाजिकविज्ञानविषयेभ्यः भेदप्रतिपादनष्च। • समाजिकविज्ञानस्य ऐतिहासिकपष्ठभूमिः। • आधुनिकसामाजिकविज्ञानविषयस्य कृते तत्परता। • संस्कृतवाङ्मये सामाजिकविज्ञानस्य विभिन्न संदर्भाः।	
एककः 2	**पाठ्यक्रमसिद्धान्ताः पाठ्योजना च**	**18**
	• सामाजिकविज्ञानविषयस्य पाठ्यक्रमरूपरेखायाः सिद्धान्ताः • सामाजिकविज्ञानस्य पाठ्यक्रमनिर्धारणस्य क्षेत्राणां संघटनम। • सामाजिकविज्ञानशिक्षणस्योदेष्यानि। • पाठ्योजना, एककयोजना, वार्षिकयोजनानां संरचनायां च अवधेयांषाः। • अनुदेषनकौषलानां विकासः, यथा - स्पष्टीकरणम्, प्रश्नोत्तरकौषलम्, उद्दीपनपरिवर्तनतम्, सम्बद्धोदाहरणैःव्याख्यानम् च।	
एककः 3	**सामाजिकविज्ञानस्य अनुदेषनपद्धतयः शिक्षणपद्धतयश्च**	**18**
	• अनुदेशनाव्यूहस्यावष्यकता। • सामाजिकविज्ञानस्य शिक्षणविधयः - व्याख्यानोपेतवादविवाद-विधिः योजनास्रोतविधिः,समस्यासमाधानविधिः, एककविधि, सर्वेक्षणविधिः, समाजीकृतभिव्यक्तिविधिः निरीक्षिताध्ययनविधिः च।	

	• क्षेत्राटनम्, दलशिक्षणम्, सामाजिकविज्ञानसङ्घस्य अयोजनम् • सामाजिकविज्ञानप्रयोगशाला च।	
एककः 4	**सामाजिकविज्ञानशिक्षणे नवयुक्तयः प्रविधयः च।**	**18**
	• सामाजिकविज्ञान शिक्षणे सङ्गणकस्य अनुप्रयोगः • सामाजिकविज्ञान शिक्षणे शिक्षणोपकरणानां निर्माणम् प्रयोगश्च • सामाजिकविज्ञान शिक्षणे सूचनासम्प्रेषणप्रविधेः प्रयोगः • मानचित्रशिक्षणम् • संस्कृतसाहित्ये सामाजिकविज्ञानेन संबद्धाः संप्रत्ययाः .	
एककः 5	**सामाजिकविज्ञाने मूल्यांङ्.कनम**	**18**
	• मूल्यांङ्.कनस्योद्देश्यानि परम्परागतपरिवर्तनानि च। • मूल्यांङ्.कनम-साधनानि उपादेयता च। • उपचारात्मकशिक्षणम्-स्वरूपम्, महत्त्वं प्रयोगष्च। • निबन्धात्मकप्रश्नेषु प्रश्नेनाम् अनुपातः वस्तुनिष्ठता च। • अन्वितिपरीक्षणस्य प्रयोगनिर्माणम् -उत्पादकतत्परता, प्रतिमानसंरचना, कार्ययोजना, भूमिकानिर्वहनं च।	
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. वार्षिकयोजनायाः अन्वितियोजनायाष्च निर्माणम्। 2. विभिन्न शिक्षणविधीनां प्रयोगः छात्रकेन्द्रितशिक्षण प्रणाल्याधारेण योजनायाः च निर्माणम्। 3. माध्यमिकस्तरे कस्यचित् सामाजिकविज्ञानविषयपाठ्य- पुस्तकस्य विर्मषात्मकमध्ययनम्।		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		
1. सोहनलाल पाण्डेयः ;सामजिकविज्ञानशिक्षणम् , अक्षरप्रकाशनम् , जयपुरम् **2.** गुरुशरण दास त्यागी ; सामजिक अध्ययन का शिक्षण; विनोद पुस्तक मन्दिर ,आगरा **3.** D.S. Kothari ; Report of Education Commission(1964-66) , published by NCERT New Delhi 1970		

अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x **1** = 05
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x **3**= **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x 10 =50
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
महायोगः		**100**

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

वैकल्पिकविषयः

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः – चतुर्थः

मूल्यशिक्षा मानवाधिकारशिक्षा च

पूर्णाङ्काः 100

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- मूल्यानां सम्प्रत्ययान् अवगन्तुं योग्याः भवेयुः।
- जनतन्त्रम्, साम्यवादिता इत्यादीनां शैक्षिकमूल्यानि अवगच्छेयुः।
- भारतीयसंस्कृतेः मानवमूल्यानां च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- मानवाधिकारस्य सम्प्रत्ययसन्दर्भे-जागरूकाः भवेयुः।
- मूल्यशिक्षायां मानवाधिकारसन्दर्भे राष्ट्रिय-अन्तराष्ट्रियप्रयासैः परिचिताः स्युः।
- मूल्यशिक्षायाः मानवाधिकारस्य च शिक्षणविधिनाम् अवबोधने क्षमाः भवेयुः।

	मूल्यशिक्षा मानवाधिकारशिक्षा च	**हराः (90)**
एककः 1	**मूल्यशिक्षा**	**18**
	• मूल्यानां अर्थः प्रकृतिः महत्वं वर्गीकरणश्च। • मूल्यशिक्षायाः स्वरूपम्, आवश्यकता, महत्त्वं, क्षेत्रश्च। • शिक्षायां मूल्यस्य आवश्यकता। • भारतीयसंस्कृतौ मानवमूल्यानि। • आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये मूल्यानां प्रासङ्गिकता।	
एककः 2	**भारतीयसंस्कृतौ मूल्यं तथा विकासः**	**18**
	• भारतीयपरिपेक्षे मूल्यम्(गीता, उपनिषद्, स्मृतिः, रामायणम्, महाभारतम्) • गुरु-शिष्यपरम्परायां मूल्यम्। • मूल्यनिर्माणे पाठ्यसहगामिक्रियाः। • शिक्षामाध्यमेन मूल्यपुनर्स्थापनम्। • मूल्यह्रासस्य कारणम्, समाधानश्च।	
एककः 3	**मानवाधिकारः**	**18**
	• मानवाधिकारस्य सम्प्रत्ययः, आवश्यकता महत्त्वं च, भारतीयसंविधान मानवाधिकाराश्च। • आधारभूतमानवाधिकाराः-स्वतन्त्रता, समानता, शिक्षा, सुरक्षा, अभिव्यक्तिः च। • राष्ट्रियमानवाधिकारायोगः, राज्यमानवाधिकारस्योगः - तदुद्भवः प्रकार्याणि, क्षेत्रश्च। • स्त्रीणां, बालकानां, सामाजिकोपेक्षितानाश्च विषेषाधिकारः।	

	• भारते मानवाधिकारान्दोलनानि ।	
एककः 4	**मानवाधिकारशिक्षा**	**18**
	• बालानां विशेषसन्दर्भे-अधिगन्तृशिक्षकयोः कर्तव्याधारिताधिकाराः । • सूचनाधिकारः (RTI) • मानवाधिकारजागरूकतायाः संवर्धने विद्यालयानां भूमिका । • बालाधिकारः • शिक्षाधिकारः	
एककः 5	**मूल्य-मानवाधिकारशिक्षयोः एकीकरणम्**	**18**
	• समसामयिकशिक्षायां मूल्यशिक्षा । • समसामयिकशिक्षायां मानवाधिकारशिक्षा • मूल्यशिक्षा तथा मानवाधिकारशिक्षायोः सम्बन्धः । • मूल्य-मानवाधिकारशिक्षयोः एकीकरणस्य आवश्यकता । • मूल्य-मानवाधिकारशिक्षयोः एकीकरणस्य उपायाः ।	
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. भारते मानवाधिकारशिक्षामाधिकृत्य सारपत्रमेकं लेखनीयम् । 2. दैनिकपत्र-पत्रिकाभ्यः समागतानां मानवाधिकाराधारितानां वार्तानां सङ्ग्रहः । 3. एकं मूल्यमाधृत्य चित्रकथायाः लेखनम् ।		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		
1. रामशकल पाण्डेय, करुणाशङ्कर मिश्र; मानवाधिकार और मूल्य शिक्षण, विनोद पुस्तक मन्दिर आगरा 2. तपन बिसवाल; मानवाधिकार जेण्डर एवं पर्यावरण, विवा बुक्स प्राइवेट लिमिटेड नई दिल्ली 3. आर.ए. शर्मा; मानव मूल्य एवं शिक्षा, आर. लाल बुक डिपो मेरठ 4. पण्डा लक्ष्मीधर, मानवाधिकारोपेतमूल्यशिक्षा, तेरातरङ्ग प्रकाशनम्, भूवनेश्वर, औडिशा, 2012		

अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x **1** = **05**
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x **3** = **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x **10** = **50**
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		30
महायोगः		**100**

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

वैकल्पिकविषयः

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः – चतुर्थः

मार्गदर्शनं परामर्शश्च **पूर्णाङ्काः 100**

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- कक्षायाः शिक्षण-अध्ययन-प्रक्रियायाः सम्बन्धे मार्गदर्शनस्य परामर्शस्य च मूलभूततत्त्वानां विषये ज्ञानप्रदानम्।
- मार्गदर्शनप्रक्रियायाः, विभिन्नस्तरेषु मार्गदर्शनकार्यक्रमस्य आयोजनस्य च परिचय-प्रदानम्।
- वृत्तिविकाससम्बद्धानां विविधतत्त्वानां विषये ज्ञान प्रदानम्।
- परामर्शसेवानां प्रविधिभिः सह परिचयः।
- मार्गदर्शने परामर्शे च प्रयुक्तानां मनोवैज्ञानिकपरीक्षणानाम् उपयोगितायाः औचित्य विषये ज्ञान प्रदानम्।

	शिक्षायां नवीनप्रवृत्तयः	**हराः (90)**
एककः 1	**मार्गदर्शनम्**	**14**
	• मार्गदर्शनस्य अवधारणा आवश्यकता च। • मार्गदर्शनस्य उद्देश्यानि, क्षेत्रम्। • मार्गदर्शनस्य मूलभूतसिद्धान्ताः। • मार्गदर्शनस्य प्रकाराः – शैक्षिकं, व्यावसायिकं व्यक्तिगतञ्च। • मार्गदर्शनपरामर्शस्योश्च मध्ये भेदः परस्परसम्बन्धश्च।	
एककः 2	**विभिन्नस्तरेषु मार्गदर्शनस्य कार्यक्रमाणां प्रक्रिया**	**14**
	• समूहमार्गदर्शनं तथा व्यक्तिगतमार्गदर्शनम्। • मार्गदर्शनस्य प्रविधयः, बुलेटिनबोर्ड, कक्षावार्ताश्च। • व्यावसायिक कार्यक्रमाणामायोजनम्। • विभिन्नस्तरेषु व्यावसायिक प्रदर्शनम्। • विभिन्नस्तरेषु (प्राथमिक- माध्यमिक- महाविद्यालयीय) मार्गदर्शनकार्यक्रमाणाम् आयोजनम्।	
एककः 3	**व्यावसायिक विकासः**	**14**
	• व्यावसायिक विकासस्य प्रकृतिः प्रक्रियाश्च। • व्यावसायिक विकासे प्रभावशालिकारकाः। • व्यावसायिक विकासे सूचनानामुपयोगः।	

	• सूचनानामेकत्रीकरणं प्रसारश्च। • स्थाननसेवा अनुवर्तीसेवा च।	
एककः 4	**परामर्शः**	**14**
	• परामर्शस्यावधारणा आवश्यकता उद्देश्यानि च। • परामर्शस्य प्रविधयः। • निर्देशात्मकः अनिर्देशात्मकश्च परामर्शः। • परामर्शदातुः भूमिका व्यष्टि अध्ययनञ्च। • सत्परामर्शदातुः गुणाः।	
एककः 5	**मार्गदर्शने परामर्शे च प्रयुक्ताः मनोवैज्ञानिकपरीक्षणानि**	**14**
	• मनोवैज्ञानिकपरीक्षणानाम् अर्थः आवश्यकता च। • मनोवैज्ञानिकपरीक्षणानाम् उद्देश्यानि। • मनोवैज्ञानिकपरीक्षणानाम् वर्गीकरणं- बुद्धिः, व्यक्तित्वञ्च। • रुचिः, उपलब्धिः एवं योग्यता-परीक्षणम्। • मार्गदर्शने परामर्शे च परीक्षण तथा परीक्षणेतर विधीनां प्रयोगः।	
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. व्यावसायिकविकासे सूचनास्रोतसां संग्रहणं प्रस्तुतीकरणञ्च। 2. विभिन्नस्तरेषु मार्गदर्शनकार्यक्रमाणाम् अवलोकनं प्रस्तुतीकरणञ्च। 3. वृत्तिपरक सेवानां कार्यप्रणाल्याः अवलोकनम्। 4. बुलेटिन् बोर्ड इत्यस्य निर्माणम्। 5. व्यष्टि अध्ययनम्।		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		
1. शर्मा आर. ए., एवं चतुर्वेदी शिखा (2005) शैक्षिक एवं व्यावसायिक निर्देशन तथा परामर्श, आर. लाल बुक डिपो मेरठ (उ.प्र.) 2. भटनागर आर.पी. एवं जौहरी मन्जू (2010) शिक्षा एवं मनोविज्ञान में निर्देशन तथा परामर्श, आर. लाल बुक डिपो मेरठ (उ.प्र.) 3. परिहार, अमरजीत सिंह (2002) निर्देशन एवं परामर्श, आर. लाल बुक डिपो मेरठ (उ.प्र.) 4. शर्मा आर. ए., (2005) निर्देशन एवं परामर्श के मूल तत्व, आर. लाल बुक डिपो मेरठ (उ.प्र.) 5. पाठक, आर.पी. एवं भारद्वाज अमिता पाण्डेय (2012) पाठ्यचर्या, निर्देशन एवं तुलनात्मक शिक्षा का आधार, कनिष्का प्रकाशन, अंसारी रोड, दरियागंज, नई दिल्ली। 6. वर्मा आर.पी. एवं उपाध्याय आर.वी., (१९९५) शैक्षिक एवं व्यावसायिक निर्देशन, विनोद पुस्तक मन्दिर आगरा 7. Jayaswal, S.R., (1995) Guidance & Counselling, Prakashan Kendra, Lucknow		

8. Traxller, Arthur E. (1957) Techniques of Guidance, Harper and Brother Publishers, N.Y 9. Jones, J., (1965) Principles of Guidance, MC Graw Hill Book Co N.Y 10. Kochar, S.K. (1984) Guidance and Counselling in Collage and Universities, Sterling Publishers Pvt. Ltd,.	

अङ्कविभाजनम्

निर्देश: - प्रत्येकमेककत: अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

नियमितच्छात्राणां कृते		
1	बहुविकल्पीयप्रश्ना:	5 x **1** = **05**
2	लघूत्तरीयप्रश्ना:	5 x **3** = **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्ना:	5 x **10** = **50**
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		30
महायोगः		**100**

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

वैकल्पिकविषयः

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः – चतुर्थः

समावेशीशिक्षा

पूर्णाङ्काः 100

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- समावेशीशिक्षायाः आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये तर्काधार ज्ञानार्जनस्य योग्यतायाः विकास सम्पादनम्।
- समावेशीशिक्षायामवधारणायाः प्रबलतयाऽन्वेषण माध्यमेन संवेदनशीलता संपादनम्।
- विशेषपृष्ठभूमेः बालकानां शैक्षिक आवश्यकताः मनसि निधाय शैक्षणिकहस्तक्षेप एवं नवाचारीय युक्तीनामनुप्रयोगस्य कुशलतायाः विकास सम्पादनम्।
- राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रीय-स्तरयोः विशेषशिक्षायाः सन्दर्भे चालितानां विविधानां कार्यक्रमाणाम् तथा विकलाङ्गतानिवारणे सूचनाप्रौद्योगिक्याः योगदानविषये जागरुकता सम्पादनम्।

	समावेशीशिक्षा	**हराः (90)**
एककः 1	**समावेशी शिक्षा**	**18**
	• समावेशी शिक्षा अवधारणाः उद्देश्यानि च। • समावेशी शिक्षा-तत्त्वानि महत्त्वञ्च। • समावेशी शिक्षा कक्षा शिक्षण विधयः, • समावेशी शिक्षायाः सिद्धान्ताः। • समावेशी शिक्षायाः समस्याः समाधानञ्च।	
एककः 2	**शैक्षिकहस्तक्षेपः**	**18**
	• शिक्षामाध्यमेन समायोजनप्रक्रिया। • विकलांगतानुसारेण कार्यात्मकक्षमतानां मूल्याङ्कनम्। • विकलांगतानुसारेण श्रेणी निर्धारणम्। • सहयोगी उपकरणां प्रयोगात्मक शिक्षा। • विकलांगतायै सहयोगी सेवा संस्थानानि कक्षश्च।	
एककः 3	**पाठ्यक्रम अनुशीलनम्**	**18**
	• पाठ्यक्रमस्य अवधारणा • विकलाङ्गतायाः सन्दर्भे पाठ्यक्रमस्यानुशीलनम् • पाठ्यसहगामी क्रियाकलापाः सञ्चालनञ्च। • व्यक्तित्व संवर्धनम्।	

	• विकलांगतासन्दर्भे नवाचारः ।	
एककः 4	**विशेषशिक्षा** • विशेषशिक्षा : अवधारणा उद्देश्यानि च । • विशेषशिक्षा : प्रकाराः, महत्त्वं, क्षेत्रञ्च । • विकलाङ्गबालानां कृते शिक्षाविकासः । • विकासक्रमः दर्शनञ्च । • विशिष्टशिक्षा एकीकृतशिक्षा समावेशात्मकशिक्षा इत्येतासु भेदः ।	**18**
एककः 5	**विकलाङ्गबालानां शिक्षायै संस्थानां योगदानम्** • राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रीय-स्तरे स्वैच्छिक-सङ्गठनानां भूमिका । • सर्वकारीय संस्थानां भूमिका । • विकलांगता-भारतीय-पुनर्वास-परिषदः । • विकलाङ्गतां न्यूनीकर्तुं सूचना-प्रौद्योगिक्याः उपयोगः । • उपकरण-निर्माणरताः संस्थाः ।	**18**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. वंचितवर्गस्य चयनितस्य छात्रस्य व्यष्टि-अध्ययनम् । 2. समावेशीशिक्षायाः समस्यानां आधारेण समूहचर्चा, प्रतिवेदनस्य निर्माणं च । 3. विकलाङ्गबालानां शिक्षणार्थं राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रीय स्वैच्छिकसंस्थानां प्रयत्नानाम् उल्लेखः ।		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		
1. शर्मा आर. ए., (2005) विशिष्ट शिक्षा का प्रारूप, लायल बुक डिपो, मेरठ 2. विष्ट, आभा रानी, (1992) विशिष्ट बालक का मनोविज्ञान और शिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा । 3. सिंह बी.बी., (1990) विशिष्ट शिक्षा, वैशाली प्रकाशन, गोरखपुर । 4. Gary Thomas And Mark Vaughan, (2004) Inclusive Education-Reading And Reflections" Bletchley: Open University Press, paper Book And 18.99 pp 215 5. Panda K.G., (2004)Managing Behaviour Problems in child, Vikas publishing House Private Ltd., New Delhi. 6. Peshwaria R, (2004) Managing Behaviour Problems in child, Vikas publishing House Private Ltd., New Delhi. 7. India Vision, The Report of the Committee of India, Planning Commission, 2020 Govt. of India Published Academic Foundation, New Delhi. 8. Thomas G, (1997) Inclusive Schools for An Inclusive Society, British Journal of Special Education		

9. Stainback S. and stainback W, (1990) Inclusive Education, Baltimore, Paul Brokers, Publishing Company	

अङ्कविभाजनम्

निर्देश: - प्रत्येकमेककत: अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत् -

नियमितच्छात्राणां कृते		
1	बहुविकल्पीयप्रश्ना:	5 x **1** = **05**
2	लघूत्तरीयप्रश्ना:	5 x **3** = **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्ना:	5 x **10** = **50**
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		30
महायोगः		**100**

शास्त्री-शिक्षाशास्त्री (बी.ए.बी.एड.) चतुर्थवर्षम्

विषयः - शिक्षाशास्त्रम्

वैकल्पिकविषयः

प्रश्नपत्रक्रमाङ्कः – चतुर्थः

पर्यावरणशिक्षा **पूर्णाङ्काः 100**

उद्देश्यानि -

अमुं पाठ्यक्रमम् अधीत्य छात्राध्यापकाः -

- पर्यावरणस्य महत्त्वमवगच्छेयुः।
- पर्यावर्ण प्रदूषणस्य तन्नियन्त्रणस्य च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- स्वास्थ्यसुरक्षायाश्च विषये जानीयुः।
- पर्यावरणसम्बद्धसमस्यानां तासां कारमानां नीदानानाञ्च ज्ञानं प्राप्नुयुः।
- पर्यावरणसद्भात्वेन जीवनार्थं छात्रेषु अभीष्टदृष्टिकोणविकासे शिक्षायाः भूमिकावगच्छेयुः।
- पर्यावरणसंरक्षणाय उत्तरदायीत्वबोधस्य विकासमवगच्छेयुरिति।

	पर्यावरणशिक्षा	**हराः (90)**
एककः 1	**पर्यावरणशिक्षा**	**18**
	• पर्यवरणशिक्षा -अर्थः स्वरुपं प्रकृतिः क्षेत्रञ्च। • पर्यावरणशिक्षायाः उद्देश्यानि महत्त्वं परिभाषाश्च। • संस्कृतवाङगमये पर्यावरणं तस्य संरक्षणोपायाश्च। • पर्यावरणसम्बधितानि प्रमुखसम्मेलनानि। • पर्यावरणशिक्षायाः अन्यविषयैः सह सम्बन्धस्थापनम्।	
एककः 2	**मानवः पर्यावरणञ्च**	**18**
	• मानवपर्यावरणयोर्मिथः सम्बन्धः। • पारिस्थिकी- सम्प्रत्ययः घटकाः प्रकाराश्च। • स्वस्थपर्यावरणं मानवसमाजश्च। • पर्यवरणीयजागरुकतायाः प्रसारः प्रचारविधयश्च। • जैवविविधतायाः सम्प्रत्ययः महत्त्वञ्च।	
एककः 3	**पर्यावरणसंरक्षणोपायाः**	**18**
	• पर्यावरणसंरणस्यार्थः प्रकृतिः, आवश्यकताः उपायाश्च। • जलप्रदूषण कारकाणि निवारणोपायाश्च। नाभिकीय-ध्वनि-वायु-भूमिसुरक्षायाः स्वस्थपर्यावरिणस्य च सम्प्रत्ययः। • पर्यावरणसुरक्षासम्बन्धित न्यायव्यवस्था एवं क्रान्तिः। • पर्यावरणसंरक्षणे भारत स्वच्छताऽभियानम्। • पर्यावरणसंरक्षणे स्वयंसेवी संस्थानां भूमिका।	

एककः 4	**पर्यावरणशिक्षण-विधयः**	**18**
	• व्याख्यान-कथा-क्रिडा-प्रयोजना-भूमिकानिर्वाहेत्यादि विधयः । • पर्यावरण शिक्षा पाठ्यसहगामी क्रियाकलापाश्च । • प्राचीनभारते पर्यावरण संरक्षणोपायाः । • पर्यावरणशिक्षायाम् आधुनिक प्रविधीनां प्रयोगः । • प्राचीन यज्ञादि संस्कृति माध्यमेन पर्यावरण संरक्षणोपायाः ।	
एककः 5	**पर्यावरणसंरक्षणं सततविकासश्च**	**18**
	• पर्यावरणसंरक्षणे सततविकासस्यार्थः उपायाश्च । • पर्यावरणसंरक्षणे अपशिष्ट प्रवन्धनं जनसहभागिता एवं शैक्षिक पर्यटनम् । • पर्यावरणसंरक्षणे शास्त्राधारिताध्ययनम् । • पर्यावरणशिक्षायां वृक्षारोपणं मृदासंरक्षणं तथा पाठ्यसहगामि क्रियाकलापाश्च । • पर्यावरणशिक्षायां शिक्षकस्य भूमिका ।	
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		**30**
आन्तरिकमूल्यांकनाय प्रायोगिकपरामर्शाः- 1. पर्यावरणसंरक्षणे स्वकीयदायित्वविषये सारपत्रमेकं लेखनीयम् । 2. दैनिकपत्र-पत्रिकाभ्यः समागतानां पर्यावरणाधारितानां वार्तानां सङ्ग्रहः । 3. पर्यावरणसंरक्षणोपायाधारिकृत्य चित्रकथायाः लेखनम् । 4. पर्यावरणजागरुकतायै चित्रवीथी निर्माणम् ।		
अनुशंसित ग्रन्थाः –		
1. पाणिग्राही निर्मलाः पर्यावरणशिक्षा, ओजस्वी प्रकाशन, पुरी 2. मित्तल, संतोष एवं अग्रवाल, मीनू, 21वीं शताब्दी में पर्यावरण एवं पर्यावरण शिक्षा, आर.एल.पुस्तक डिपो, मेरठ, 2010 3. गोपाल, एम.के., पर्यावरण शिक्षा, विनोद पुस्तक मंदिर, आगरा, 1997 4. शर्मा, आर.ए., पर्यावरण शिक्षा, आर.एल.बुक डिपो, मेरठ 5. पूजा, भारती : पर्यावरण समस्याएँ एवं समाधान, न्यू भारत प्रकाशन, सुभाष रोड, रोहतक । 6. उपाध्यक्ष, राधावल्लभ, पर्यावरण शिक्षा, विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा, 1998		

अङ्कविभाजनम्

निर्देशः - प्रत्येकमेककतः अधोलिखितव्यवस्थानुसारं प्रश्नपत्ररचना भवेत्-

1	बहुविकल्पीयप्रश्नाः	5 x **1** = **05**
2	लघूत्तरीयप्रश्नाः	5 x **3** = **15**
3	दीर्घोत्तरीयप्रश्नाः	5 x **10** = **50**
	योगः	**70**
आन्तरिकमूल्याङ्कनम्		30
महायोगः		**100**